

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Drie Gratiën: filosofie, psychoanalyse en literatuur

Jean-Bertrand Pontalis

(15 januari 1924-15 januari 2013)

JENS DE VLEMINCK

Amper een half jaar na het overlijden van zijn spitsbroeder Jean Laplanche neemt de Franse culturele wereld afscheid van de gerenommeerde filosoof, psychoanalyticus en romancier Jean-Bertrand Pontalis (De Vleminck 2012). Pontalis, die net de kaap van de negenentachtig rondde, maakt deel uit van de derde generatie Franse analytici, met — naast Laplanche — klinkende namen als Wladimir Granoff, Serge Leclaire, Didier Anzieu en André Green (Hebbrecht 2012). Voor Pontalis, bekend onder de roepnaam ‘Jibé’ (JB), waren filosofie, psychoanalyse en literatuur geen afzonderlijke regionen doch het ongedifferentieerde speelveld waarbinnen zijn denken zich organisch voltrok. Als geen ander van zijn generatie sprak hij steeds als uit één mond namens zijn drie Gratiën.

Pontalis is een product van de Parijse bourgeoisie. Hij loopt dan ook het modeltraject dat bij zijn status past. Een gedegen vorming op de Parijse Lycea Pasteur en Henri-IV stoomt hem klaar voor de Sorbonne, waar hij in 1945 zijn studie in de filosofie afrondt met een werkstuk over Spinoza. Na het beëindigen van de lerarenopleiding gaat Pontalis, die als leerling van de Parijse god Jean-Paul Sartre ook schrijft voor diens spraakmakende tijdschrift *Les Temps Modernes*, lesgeven aan diverse lycea. Met de steun van Maurice Merleau-Ponty, die andere exponent van de fenomenologie en

het existentialisme, start hij vervolgens een academische carrière aan het Centre Nationale de la Recherche Scientifique. Tegelijk wenkt ook de divan. Pontalis engageert zich in een zevenjarige leeraanlyse bij Jacques Lacan. Op regelmatige basis notuleert Pontalis, als de Otto Rank van dienst, diens *Séminaires* in het Hôpital Sainte-Anne. Wanneer Lacan de erkenning van de Société Française de Psychanalyse door de IPA in de weg staat en daarop zijn École Freudienne de Paris opricht, keert Pontalis hem de rug toe. Hij wordt stichtend lid van de Association Psychanalytique de France.

Boeiende tijden breken aan. Pontalis treedt toe tot het bestuur van *Les Temps Modernes* — waar onder anderen ook Simone de Beauvoir lid van is — en wordt er meer dan tevoren de spreekbuis van de psychoanalyse. Geïnspireerd door Merleau-Ponty wil hij komen tot een fenomenologisch georiënteerde, filosofische lectuur van Freud als antwoord op Lacans *retour à Freud*. In 1964 start Pontalis eveneens een lesopdracht aan de prestigieuze École Pratique des Hautes Études, doch even indrukwekkend is het feit dat hij rond diezelfde periode bij uitgeverij Gallimard de psychoanalytische reeks *Connaissance de l'inconscient* uit de grond stamp. Naast vertalingen van onder meer Freud en Bruno Bettelheim, draagt Pontalis' reeks bij aan de introductie van de ‘Middle Group’ in Frankrijk. De Fransen leren op die manier onder meer Donald Winnicott, Masud Khan en Harold Searles kennen. Pontalis' psychoanalytische fundament vormt *Après Freud* (1965). Van het gezamenlijke denkwerk met Laplanche is de — door Lacan steeds verguisde — *Vocabulaire de la psychanalyse* (1967) het kroonjuweel. Na de breuk met Lacan volgt ook de vadermoord op Sartre en zijn *Les Temps Modernes*, wegens diens ‘verraad’ aan de

psychoanalyse en diens sympathie voor het maoïsme. Pontalis sticht het tijdschrift *Nouvelle Revue de Psychanalyse* (1970-1994), met — naast de *usual suspects* — ook Masud Khan in de redactieraad. De psychoanalyse en haar relatie tot de bredere context van de humane wetenschappen, waaronder ook kunst en literatuur, vormen het speelveld. Inhoudelijk in het verlengde ligt het latere tijdschriftproject *Le Temps de la Réflexion* (1980-1989).

Vanaf eind jaren 1970 wordt Pontalis eminent lid van het leescomité bij Gallimard. Dit valt samen met een volwaardige eigen carrière in de literatuur. Naar eigen zeggen rehabiliteert Pontalis hiermee de intrinsieke band tussen psychoanalyse en literatuur sinds Freud. Met *Loin* (1980) verschijnt zijn eerste roman. Vanaf 1989 geeft Pontalis met de reeks *L'Un et l'autre* (Gallimard), met bijna honderdvijftig verschenen titels, eveneens een forum aan de Franse romanschrijver. Pontalis-de-uitgever ontpopt zich ook tot een veelschrijver die zich niet bekommert om de klassieke grenzen tussen gevalsstudie, roman, essay en autobiografie. Meer dan vijftig titels volgen. Spelend met de grenzen van realiteit en fictie, getuigend van een scherpe zin voor observatie en humor, inclusief een grote filantropie, laten zijn pennenvruchten zich bovenal kenmerken door hun erg persoonlijke, intimistische karakter. Een greep uit zijn oeuvre kan dit illustreren. Zo getuigt Pontalis' intellectuele autobiografie *L'Amour des commencements* (1986) niet enkel van de gapende leegte die hij als tienjarige ervaart na de dood van zijn vader. Ook de dromen naar aanleiding van het overlijden van zijn hond Orestes komen aan bod. Naast de dood is ook de dubbelganger een geliefkoosd motief bij Pontalis. Dit ligt in het verlengde van de ambivalente relatie met zijn overleden oudere broer in *Frère du précédent* (2006). Samen met reflecties over de ware vriendschap in *Le songe de Monomotapa* (2009), duiken deze thema's ook opnieuw op in onder meer *Un homme disparaît* (1996), *L'Enfant des limbes* (1998), *La traversée des ombres* (2003) en *Le dormeur*

éveillé (2004). In het recente *Avant, Paris* (2012) haalt Pontalis zijn al even geliefkoosde thema's van de tijd en de noodzaak van de nostalgie nog eens aan. Niet enkel het thematische, maar ook het talige register verraadt daarbij voortdurend de fijnbesnaarde analyticus in de welbespraakte taalvirtuoso. In 2011 betekent de Grand Prix de Littérature de l'Académie Française de ultieme erkenning van de Parijse taalminnaar. Zich bedienend van een rijke beeldtaal, evoceert hij doorleefd de gevoelswereld die hij steeds bij zijn patiënten heeft beluisterd. Want — en dat zouden we haast vergeten — Pontalis is steeds praktiserend analyticus gebleven. Gedurende meer dan veertig jaar bood hij een luisterend oor aan tal van analysanten, onder wie de Franse schrijver Georges Perec.

Recent verschenen bij het vertrouwde Gallimard twee werken die Pontalis' intellectuele testament blijken te zijn. De bundel *Le laboratoire central* (2012) bevat in de vergeetelheid geraakte teksten (1970-2012) die het gesprek aangaan met onder meer de literatuur en de politiek. De speciale band met de literatuur wordt uitgebreid geconsacreerd in *Freud avec les écrivains* (2012). Samen met Edmundo Gómez-Mango vestigt Pontalis specifiek de aandacht op Freuds onuitwisbare schatplichtigheid aan de literatuur en vice versa. De lectuur van Goethe, Shakespeare en Dostojevski, maar ook correspondenties met tijdgenoten als Stefan Zweig, Romain Rolland en Thomas Mann, drukten hun stempel op Freuds oeuvre. De inzet is de voortdurende verwevenheid van de psychoanalyse en de literatuur inzake hun gedeelde verlangen om de complexiteit en de schaduwzijde van de menselijke geest te ontsluiten. Wie Pontalis nog niet las, wacht een niet te versmaden kennismaking met deze veelzijdige auteur.

Literatuur

- HEBBRECHT, M. (2012). Adieu André Green. *Tijdschrift voor Psychoanalyse*, 18, 129-130.
 DE VLEMINCK, J. (2012). Freud meets Dionysos. *Tijdschrift voor Psychoanalyse*, 18, 201-202.